

TARİH KÜLTÜR SANAT MİMARLIK

SAYI: 1

HİLMİ YAVUZ • İLBER ORTAYLI • NECDET SAKAOĞLU

DENİZ ESEMENLİ • UĞUR TANYELİ • MUSTAFA ARMAĞAN

F. YAŞAR YILMAZ - SARA BOYNAK • SEMAVİ EYİCE

MEHMET KENAN KAYA • HAKAN GÜLSÜN • ENGİN ÖZENDES

ÜMRAN BULUT • SEMA ÖNER • ŞULE YUM

Hakan GÜLSÜN*

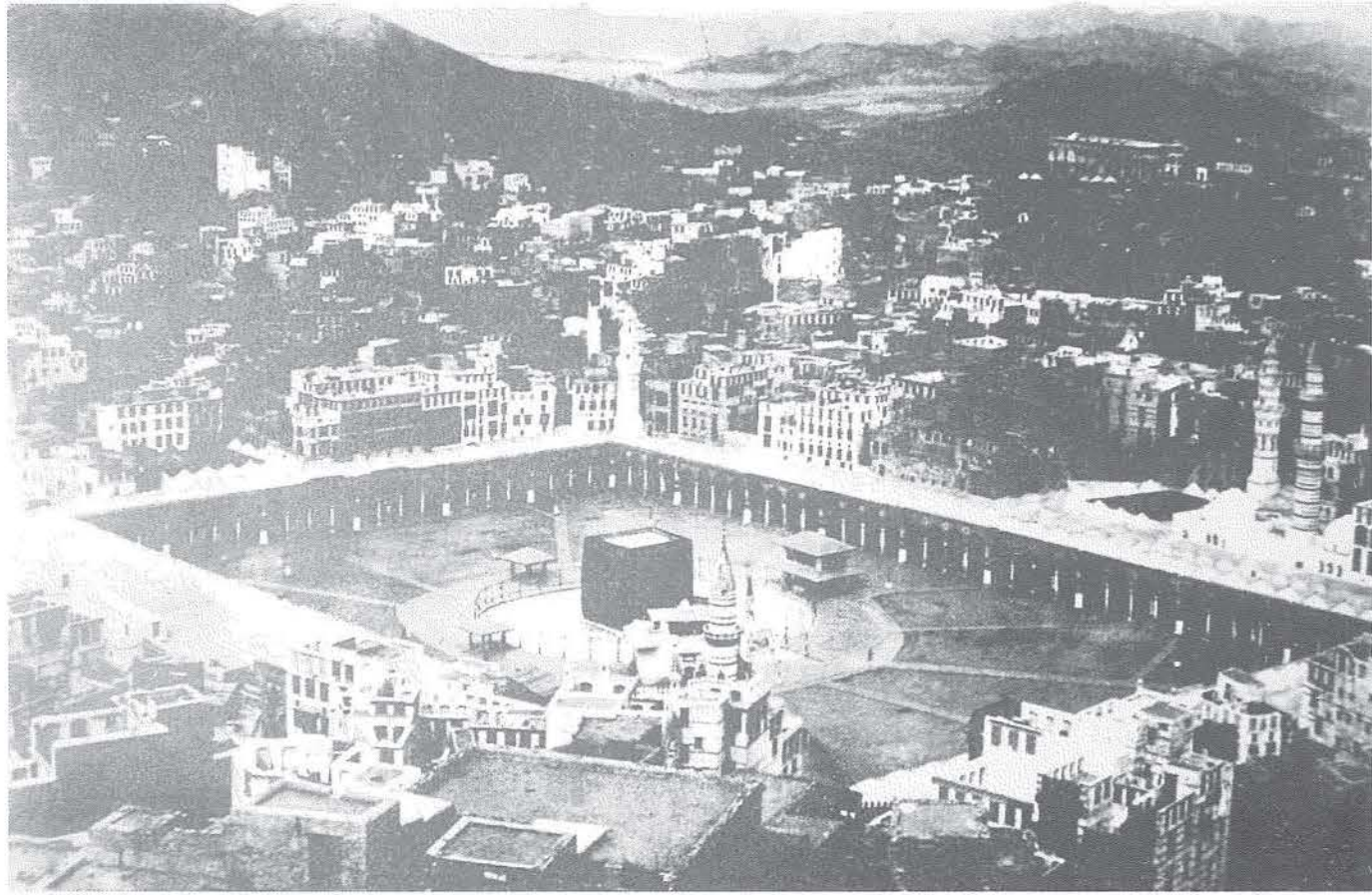
Osmanlı Mimarlığında Koruma, Restorasyon İlkeleri Var mıydı?

Yapıların ilk yapıldıkları andaki görünümüne ya da konumuna getirilmeye çalışılması yani “restorasyon”, özellikle günümüz mimarlık ortamında yaygın biçimde kullanılan bir terim olarak karşımıza çıkıyor. Üstelik tarihsel yapılar söz konusu olduğunda, bu terimin anlamı üzerindeki tartışmaların oldukça ciddi boyutlara ulaştığı görülüyor. Çeşitli kişi ve kurumların yeni düşünce ve uygulamalar getirdiği görülmekle birlikte bu konuda kimi genelgeçer sonuçlara varıldığı da söylenebilir.

Bu yazımızda, onarım ve korumanın Osmanlı mimarlığında da söz konusu olduğunu, devlete ait yapıların onarımında önceden saptanmış kurallara uyulması için son derece özenli davranıldığına değinecek ve gösterilen bu ilginin ne tür bir düşünceden kaynaklandığını vurgulamaya çalışacağız.

Her alanda olduğu gibi restorasyon konusunda da ilginç bir yaklaşım var. Kendi tarihimizi araştırmak yerine yine Batı’yı ölçüt alıyoruz. Restorasyon tarihi ve yöntemiyle ilgili bir araştırmaya gidecek olursak, Batı’ya yönelmemizin anlamsızlığının ortaya çıktığını görüyoruz. Nite-

1 Osmanlı yönetiminin biçimsel özelliklerinin bozulmaması için özenle davrandığı yapılardan belki de en önemlisi: Kabe.

*Dr., Sanat Tarihçisi, TBMM Milli Saraylar'da Müze Araştırmacısı

kim sorunun Osmanlı mimarlığında gündeme gelmesi 15. yüzyıla dayanıyor. Gerçi bu dönemde restorasyon terimi ve uygulamaları, günümüzde taşıdığı anlamı tam olarak karşılamasa da üzerinde durulmaya ve tartışılmaya değer bir kavram olarak karşımıza çıkıyor. Bilindiği gibi Batı'da restorasyon kavramı 'tamir' niteliği taşımaktayken, günümüzde kullanılan anlamını ancak 20. yüzyıl başında kazandı.

Osmanlı mimarlığına gelince... Özellikle mirî (padişaha ait) yapıların onarımları söz konusu olduğunda, mimara, yapının üzerinde görünümünü bozacak herhangi bir değişikliğe gitmemesi için sıkı bir yaptırım uygulandığını görüyoruz. Öyle ki, bu yaklaşımın en tipik göstergesini müslümanlığın kutsal saydığı topraklardaki mekânlar oluşturuyor. Cafer Çelebi, ünlü yapıtı *Risale-i Mimariye*'de Sultan III. Murad döneminde Kabe'nin onarımı için görevlendirilen Mimar Sinan'ın, yapının duvarlarını bir kuşakla çevirmek isteğinin dönemin ileri gelen din bilginleri tarafından "vaz'ı kadime taaruz etmek ol kadar emr-i müstahsen değildir."¹ sözleriyle geri çevrildiğini aktarıyor. Bu sözleri günümüz Türkçe'sine çevirecek olursak; "yapının karakterini bozacak eklemeler iyi olmaz." anlamına geldiğini söyleyebiliriz.

Elimizdeki tek örnek belge bu değil... Bir başka geçerli belgemiz daha var, onda da şu sözlerle karşılaşırız: "*Devlet-i Aliyyenin esas kararı, Ebniye-i Mübareke'nin (kutsal yapıların) onarımında heyet-i asliyesini bozmadan, kadimi vecihle (aslına uygun olarak) yapılması*" gerektiği ve bu konuda bir padişah emri olduğu². Öyle anlaşıyor ki, tarihsel süreç içinde kutsal yapılar için geçerli olan bu kural, müslümanlığın, din ve devletin temsilcisi Hz. Muhammed'in ardılı olan Osmanlı padişahına ait tüm yapılarda geçerli kılınmış, üstelik bununla da yetinilmemiş ve bu kurala uymayanlar hakkında soruşturma açılmış.

Cengiz Bektaş, *Koruma Onarım* adlı çalışmasında Osmanlı yönetiminin tarihsel yapılara karşı gösterdiği özene örnek olarak kimi belgeler sunuyor. Bunlardan ikisini, konuya gösterilen ilginin ayrıntılarda bile olsa ne boyutta olduğunu vurgulaması açısından aşağıda aktarıyoruz:

"Eğriboz Beyine Hüküm ki,

Eğriboz Kalesi'nde 'Yukarı Kapı' denilen kuleye çıkan merdivenin ayağında bırakılmış olan mermeri, Muhakeme Naibi Galatalı Mehmed'in yerinden çıkarıp kendi kapısının eşiğine yerleştirdiğini bildirmişsin. Şimdi, bu buyruğum sana ulaştığında zaman geçirmeden adı geçen mermeri eski yerine koydurasin."

Sözünü ettiğimiz ikinci örnek de şu:

"Eğriboz Beyine, Atina, Livadiye ve İstefe Kadularına Hüküm ki,

Saraya bir dilekçe ile başvurulmuştur. Bu dilekçede, bölgenizde kimi işlenmiş mermer direkler ve somaki mermerler olduğu belirtilmiştir. Bu mermerleri kimi gayrimüslümlerin yerlerinden alarak, sürükleyip taşıyarak savaş için gelen hristiyanlara sattığı haber verilmiştir.

Bu hüküm elinize geçtiğinde, bölgenizdeki mermer direkleri ve somaki mermerleri bölgenizdeki kendi yerlerinde koruyup hristiyanlara sattırmayın."

Osmanlı yönetiminin konuya yaklaşımı bu. Ne var ki, kimi zaman tartışmaların yoğun boyutlara ulaştığı ve soruşturmaların açıldığı da anlaşıyor. Nitekim tarihsel yapıların korunmalarıyla ilgili olarak ortaya çıkan tartışmaların birinde, başı ağrıyan kişiler arasında tanınmış bir mimarımıza, Vedat (Tek) Bey'e rastlıyoruz.

Sultan II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesi üzerine padişahlığa getirilen Sultan Mehmed Reşad (1909-1918), önceki padişahın 33 yıl boş ve bakımsız bıraktığı Dolmabahçe Sarayı'nı kullanmak istemiş ve bu anıtsal yapının onarılması gerekmişti. Bu iş için sermimarlığa getirdiği Vedat Bey'i görevlendirdi. Vedat Bey'in bu konularda önemli çalışmalarda bulunduğu elimize geçen belgelerden anlaşıyor³. Ve bu belgeler arasında öyle ilginç olanlar var

2 I. Ulusal Mimarlık Akımı'nın öncülerinden Vedat (Tek) Bey.

2

ki, gerek mimarlık tarihimizi gerekse konumuzu ilgilendirmesi açısından son derece önem taşıyor.

Bunlar arasındaki kimi onarım belgelerine göre Vedat Bey, Dolmabahçe Sarayı'nın yola bakan cephesinde bulunan Camlı Köşk'te yer alan kabartma kuş biçimli süslemeleri kaldırıp, yerlerine çiçek desenli süslemeler koymak istemiş, ne var ki bu girişim mimarımız hakkında soruşturma açılmasına dek varan bir tartışmaya neden olmuştur.

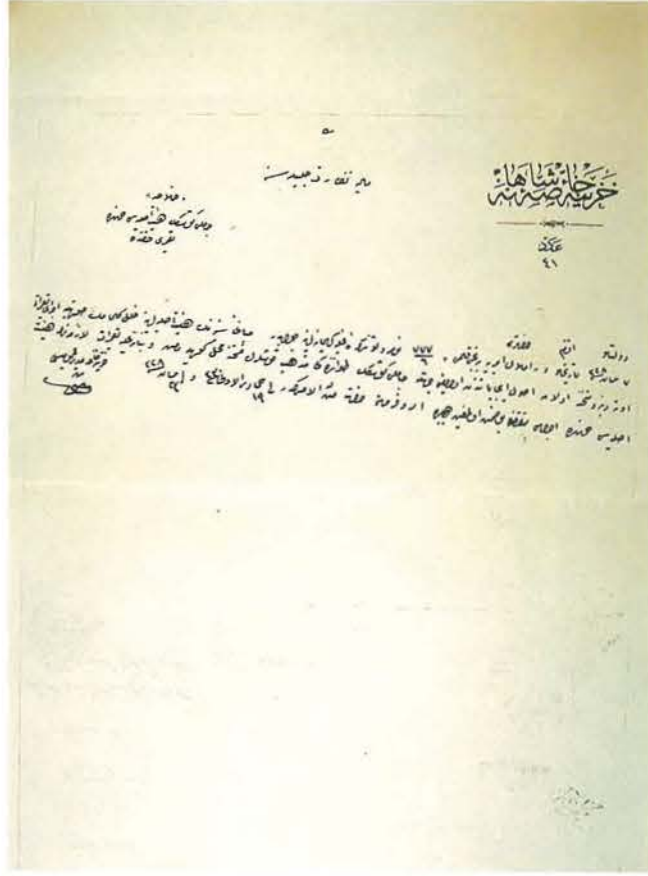
3

3 Vedat Bey'in hakkında soruşturma açılmasına neden olan Dolmabahçe Sarayı Camlı Köşk'te bulunan alçı kabartmalardan biri.

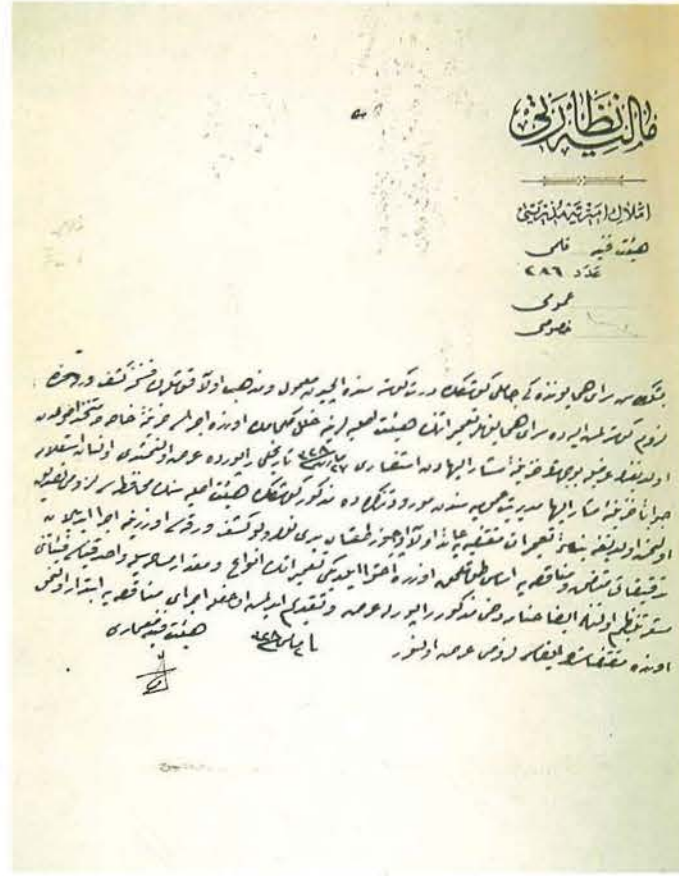
Hazine-i Hassa Müdürü'nün bu konuyla ilgili olarak yazdığı bir mektupta karşımıza çıkan şu cümle, Osmanlı mimarlığında padişaha ait yapılardaki onarımlarla ilgili olarak saptanan kuralları göstermesi açısından son derece önemli:

*"Meban-i Seniye'nin heyet-i asliyelerine hâlel gelmemek suretiyle icra-i tamirâtı öteden beri müttehas olunan usulü icabatından olduğu cihetle..."*³⁴

Bu sözler, yapının genel karakterini bozacak onarımlardan sakınılması gerektiğini belirtiyor.

Hazine-i Hassa-i Şâhâne
Adet: 41
Maliye Nezâret-i Cedidesi'ne
Hulâsa
Camlı Köşk'ün Heyet-i Asliyyesi
cihetinde tamirâtı hakkında
Devletî Efendim Hazretleri, 7 Nisan 328 tarihli ve emlak-i emiriye birinci kalemi 777/6 no'lu tezkere-i aliyye-yi kerimatelerine cevaptır. Mebâni-i Seniyyenin heyet-i asliyyelerine hâlel gelmemek suretiyle icrâ-yi ta'mirâtı öteden beri müttehaż olunan usûl-i icâbâtından olduğu cihetle Camlı Köşk'ün tavanındaki müzehheb kuşların feshine mahal görülememiş ve binaenaleyh ta'mirât-ı lâzımanın heyet-i asliyyenin cihetinde icrası muktezi bulunmuş olmayın ol babda emr ü fermân hazret-i menlehu'l emrindir (Padişah emridir)
19 Cemâziyelevvel 330
23 Nisan 328
Hazine-i Hassa Müdüri-i Umûmisi
Vehbi

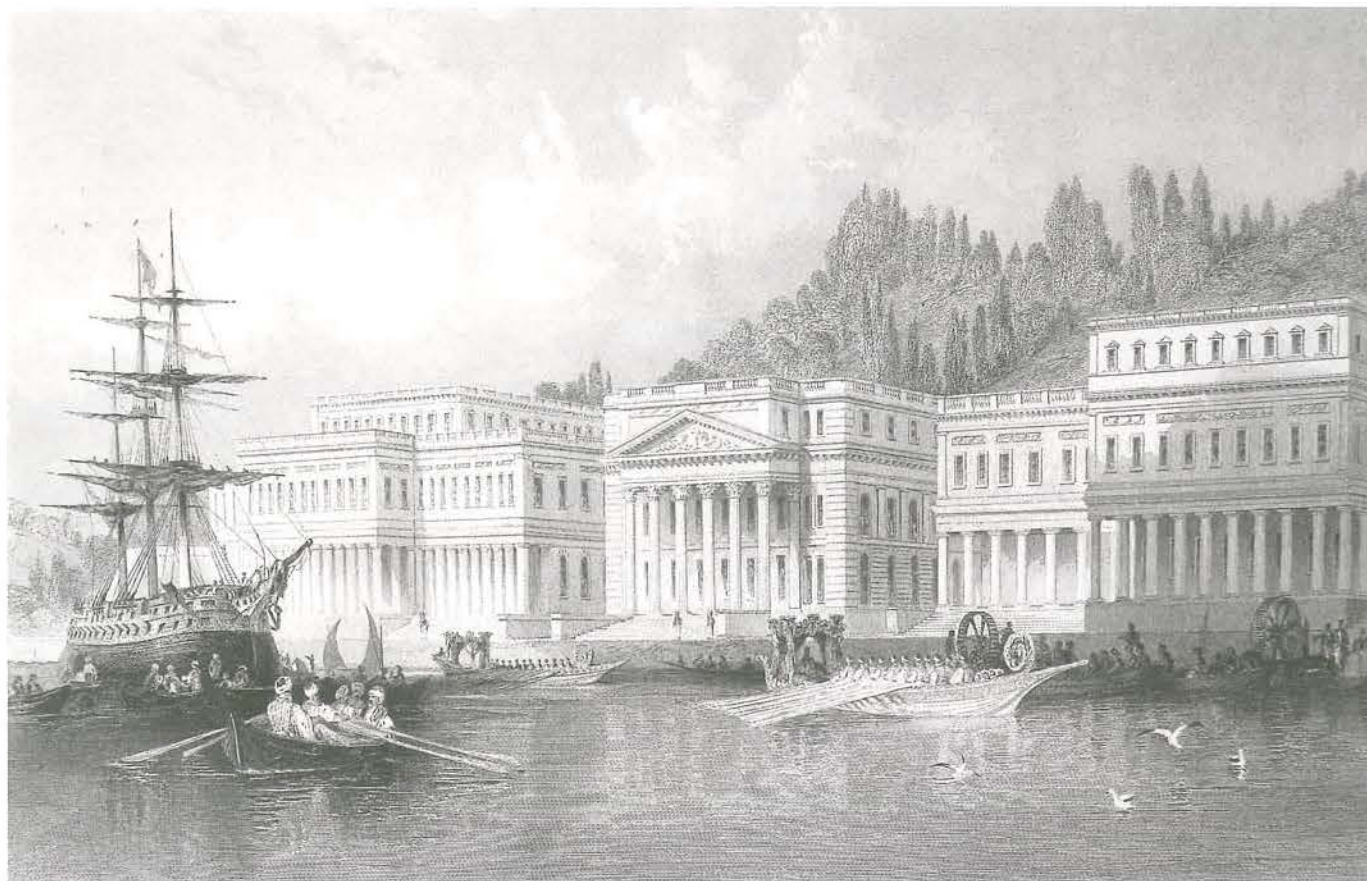

Maliye Nezâreti
Emlak-i Emiriye Müdüriyeti
Heyet-i Fenniye Kalemi
adet 286
Umûmî
Husûsî
Beşiktaş Saray-ı Hümayûnu'ndaki Camlı Köşk'ün dört köşesinde alçıdan ma'mûl ve müzehheb olan kuşların feshine keşif varakasında lüzûm gösterilmiş ise de Saray-ı Hümayûnlar ta'mirâtının heyet-i asliyyelerine hâlel gelmemek üzere icrâsına Hazine-i Hassaca müttehaż usûlden olduğunun arzıyla bu cihetin Hazine-i müşarûnileyhâdan istisfân 27 Mart 328 tarihli raporda arz olunmuştu. Olunan isti'lâma cevaben Hazine-i Müşarûnileyhâ Müdüriyet-i Umûmiyyesinden mevcut tezkerede mezkûr köşkün heyet-i asliyyesinin muhafazası lüzûmu tasdik olunmuş olduğuna binaen ta'mirât-ı mukteziyyeye ait olan 397 numaralı keşif varakası üzerine icrâ edilen tedkikat-ı mutazammın ve münâkaşaya esas tutulmak üzere ihtivâ' eylediği ta'mirâtın envâ' ve miktar-ı meshasıyla vahid-i kıyâs fiyatını müş'ir tanzim olunan izâhnâme dahi mezkûr raporda arz ve takdim edilmiş olmakla icrâ-yı münâkaşaya ibtidâr olunmak üzere muktezâsının ifâsı lüzûmu arz olunur. 2 Mayıs 328
Heyet-i Fenniye Mimar
Artin

Ancak yine de tartışmanın sürmüş olduğu anlaşılıyor. Öyle ki, konuya Heyet-i Fenniye mimarının da karıştığı görülüyor. Onun da sözleri ilginç:

"Sarayı Hümayûnlar tamiratının heyet-i asliyelerine hâlel gelmemek üzere icrası Hazine-i Hassaca mütenehbi olduğundan..."⁵

Bu sözler, konunun yasalara bağlanmış olduğunu vurguluyor. Sonuçta, padişahın emriyle Vedat Bey'in girişimi engellenmiş ve yapının karakterini bozacak herhangi bir eklemeye ya da de-

4

5

gişime gidilmemiştir. Buraya kadar sıraladıklarımızın mimarlığımız adına övünülecek kurallar olduğunu söyleyebiliriz. Ancak yine de ortada söylenenlere ters düşen pek çok uygulamanın olduğu da görülüyor. Üstelik bu uygulamalar garip bir çelişki oluşturacak biçimde yine Osmanlı saray mimarlığıyla ilgili olan örnekler... Eski Beşiktaş, Beylerbeyi ve Çırağan sarayları yıktırılarak yerlerine bugün gördüğümüz yaptırılmış. Bu ve bunun gibi örnekler çoğaltılabilir. Bu garip çelişkinin kaynağı ne olabilir? Bir yanda yapıların, özellikle sarayların özenle korunmasına yönelik koyulmuş kurallar ve yasalar, öte yanda yıktırılan saraylar... Kanımızca bu çelişkinin ya da sorunun yanıtı padişahın konumunda yatıyor. Çünkü biliyoruz ki, saray, devleti örnekleyen bir simge yapı olduğu gibi imparatorluk topraklarındaki tüm kul ve malların efendisi, aynı zamanda da dinsel lider olan padişahın evidir. Dolayısıyla bu yapılar üzerinde tercih kullanacak kişi padişahın kendisidir. Elindeki, belki de en önemli yetki belgesi ise, taşıdığı dinsel sıfat olmasıdır. Kısacası bu aşamada padişahın dinsel kimliğiyle toplumdaki yönlendirim gücünün tanımlamasını yapmak gerekiyor. Çünkü bu tanımlama sanırız yukarıda söz ettiğimiz çelişkinin yanıtını oluşturacaktır.

Bilindiği gibi müslümanlığın ilk yıllarından sonra zamanla, Kuran'ın ve hadislerin yeterli ışık tutmadığı durumlar ortaya çıkmaya başlamıştı. Bu durumda çoğu bilginler 'kıyas'a başvurdu- lar. Buysa, benzetme yoluyla akıl yürütmek, daha değişik biçimde söylemek gerekirse yeni so- rulara önceden karşılaşılmış ve yanıt verilmiş sorularla çözüm getirilmesi anlamına geliyordu. Yıllar geçtikçe bilginler belli kurallar üzerinde anlaşmalar ve 'icma-i ümmet' yani oybirliği ilkesi ağırlık kazandı. Böylelikle bütün topluluğu temsil eden bilginler belirli bir noktada oybirliğine varırlarsa, o anlaşma 'vahiy'in kendisi kadar sağlam bir kural oluşturuyor ve artık o konuda ye- ni düşünce ve gelişmeler yasaklanıyordu. Sonuç olarak: Diğer sorunlar da oybirliğiyle varılan ka- rarlar ışığında çözümlendi ve 'icthar' yani bireysel yorum hakkı giderek ortadan kalktı. Onun- cu yüzyılın ortalarına doğru çoğu İslâm bilgini, icthar kapısının kapandığını ilân etti. Böylelik-

4 Sultan II. Mahmud'un yaptırdığı (Eski) Çırağan Sarayı, yine bir başka padişahın emriyle yıkılmıştır.

5 Eski Çırağan'ın yerine Abdülaziz tarafından yaptırılan yeni Çırağan Sarayı. Bir yangınla bu hale dönüşen yapının restorasyon biçimi hâlâ tartışılıyor...

6 Dolmabahçe Sarayı'nın Kuşluk Bahçesi'nde Mimar Vedat Bey tarafından 1910'larda yapılan Kuşluk Köşkleri. Ek bir yapılar grubu olmakla birlikte sarayın Heyet-i Asliye'sine zarar vermiyor.

le herhangi biri kutsal metinleri konmuş yorumlardan farklı biçimde ele almaya kalkışacak olursa, 'bid'at' yani yenilik getirme suçu işlemiş olacaktır⁶.

Değişikliklerin yeni yorum ve yaklaşımların daha düşünce bazında böylesi bir çerçeveye sınırlandırılmaya çalışılması, ister istemez her türlü toplumsal gelişimi sekteye uğratacaktır. Yukarıda sözünü ettiğimiz çelişkinin kaynağında da büyük bir olasılıkla bu yatmaktadır. Öyle ki, toplumsal düşünceyi yansıtan öğelerden birini oluşturan mimarlık alanında, yukarıda sıraladığımız örnekler, -uygulamadaki çelişkiyi göstermesi açısından- bizim için yeterli nitelikler taşımaktadır. Bir yanda yapıların onarımında görüntünün değiştirilmemesi için saptanmış kurallar, öte yanda yıktırılan saraylar... Bu konudaki kararları veren kişinin padişahın kendisi olduğunu sanıyoruz. Çünkü konumu ve sıfatı nedeniyle hiç olmazsa bu alanda kararları ve kuralları değiştirme yetki ve gücüne sahip olmalıydı. -Hiç olmazsa dememizin nedeni; Osmanlı tarihinin kimi çevrelerin çıkarlarına ters düşen kararlar almaya kalktıkları için öldürülen padişahların da tarihi olmasından.- Yoksa yapıların korunmasına yönelik yukarıda sıraladığımız yasalar ve kurallar dururken bunlara ters düşen böylesi yıkımlara gidilmezdi. Bu noktada padişahın çevresindeki danışmanların yaklaşımlarının da ilginç olduğunu görüyoruz. Öyle ki, Sultan Abdülmecid'in Beşiktaş Sarayı'nı yıktırıp yenisini yaptırdıktan sonra, *"Beşiktaş Sarayı da pek tekellüflü oldu, daha sadece olabilirdi."* demesine karşılık imparatorluğun onca sıkıntı ve borcu varken kendisine şu yanıt verilmeydi: *"Efendimize göre bu birşey değil."*⁷

Kısaca, Osmanlı mimarlık tarihinde onarımlarla ilgili kararlar alınırken, aslına sadık kalınması kuralı temel ilke olarak ele alınmakta ve buna ters düşen uygulamalardan olabildiğince kaçınılmaktadır. Öyle sanıyoruz ki, yapılacak araştırmalarla ortaya çıkacak yeni belgeler, bu konudaki uygulamaların ne tür bir yetkiye dayandırıldığını daha net bir biçimde gösterecek. Ve giderek düşünce, karar, yetki ve uygulama aşamalarının Osmanlı toplumsal ve mimarlık düzeninde ne türlü bir ilişkiler zincirine dayandırıldığını ortaya çıkartacaktır.

7 Sarayın Heyet-i Asliyesi'ne zarar vermediği için yapımına izin verilen kalorifer bacası Veadat Bey tarafından 1910'lu yıllarda projelendirilip, Selâmlık Bahçesi'ne inşa edilmiştir.

DİPNOTLAR

- 1 Mustafa Cezar, *Sanatta Batı'ya Açılış ve Osman Hamdi*, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 1971, s. 48.
- 2 Mehmet Selahattin, *Bir Türk Diplomatının Evrak-ı Siyasiyesi*, İstanbul 1306, s. 141-144.
- 3 Hakan Gülsün, *Dolmabahçe Sarayı ve Mimar Vedat Bey*, İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Bölümü Yayınlanmamış Bilim Uzmanlığı Tezi, İstanbul, 1990.
- 4 Hakan Gülsün, *a.g.e.*, s. 49.
- 5 Hakan Gülsün, *a.g.e.*, s. 49.
- 6 Bu konuda geniş bilgi için bkz. Henry Corbin, *İslam Felsefesi Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1986; M.Ş. İpşiroğlu, *İslam'da Resim Yasağı ve Sonuçları*, İş Bankası Yayınları, 1986; Nazan - Mazhar İpşiroğlu, *Düşünceye Çağrı*, Cem Yayınları, 1982.
- 7 Cevdet Paşa, *Tezâkir*, TTK Yayınları, Ankara.